

חוסן לאומי, קהילתי ואישי - ממצב של חידלון לאחדות תוך מלחמה הרהורים על רקע מלחמת "חרבות ברזל" 2023

אבי ביצור

תקציר

מאמר זה עוסק במצבה של ישראל שהגיעה לסף משבר באירועי שנת 2023 - תחילה במחלוקות שאיימו לפרק את החברה הישראלית סביב המתח שבין הרשות השופטת לרשות המחוקקת, ואחר כך במתקפת הפתע של החמאס בשבעה באוקטובר. המאמר נוגע בהגדרות השונות של חוסן פרט, קהילה ולאום, והזיקה בינם, ומונה את הגורמים השונים הפועלים בכל אחת מן הרמות הללו. לבסוף, מתייחס המאמר למצבה של ישראל בעקבות האירועים השונים מזוויות הראייה שהועלו בראשיתו, מתוך הספרות המקצועית הקיימת, ומנסה לבצע כעין הערכת ביניים למצבה ולחוסנה של מדינת ישראל אל נוכח אתגריה מספר חודשים לתוך המלחמה. המאמר מציג המלצות, משמעויות ותוכנות, שיוכלו ליצור את הכלים המתאימים להתאוששותה של מדינת ישראל, ולבסס את המנגנונים שיחלצו אותה מן המצב אליו נקלעה מילות מפתח: חוסן קהילתי, חוסן לאומי, מצבי משבר, התאוששות, מוכנות.

מבוא

מושג החוסן הינו אחד המושגים המרכזיים הן בחיי פרטים בתוך חברה, הן לגבי קבוצות וקהילות בתוך החברה, והן כמוטיב מרכזי בחיי אומה בהופעתו כחוסן לאומי. הגורמים המייצרים חוסן, נותנים עמידות, יציבות ואיתנות לבודדים או לחברה או לאומה שלמה, הינם רבים, שונים ומגוונים (Lewin, 2012), ובהכרח ריבוי גורמים אילו מיצר הגדרות רבות למושג, וגישות שונות לניתוח והבנה של חשיבות מושג זה בחיי היומיום הם בשגרה והן בחירום (פדן וגל, 2020). הבנת המושג וניתוחו על רקע אירועי משבר, אסון, הפרעה קשה והלם היא בעלת חשיבות מרכזית בהבנת תפקודן של מערכות שונות, ובשמירה על רציפותן התפקודית, בעיקר כאשר מתרחש מקרה טראומטי. כמו כן חשיבות גדולה יש ללמידה והכנה של הגורמים השונים שיחזירו מערכות אילו לתפקודן מחדש, אחרי השבר שהן חוות.

מאמר זה עוסק במצבה של ישראל, שנכנסה, כחברה, כקהילה, כאומה וכצבר של פרטים בודדים, למצב של משבר טראומטי קולקטיבי. במהלך המשבר היא הגיעה, בשנת 2023, למצב של חידלון או חוסר חוסן וכמעט התפרקות. במהלך שנה זו הוכילו אותה אירועים פוליטיים מרכזיים, בעיקר – סביב הרפורמה המשפטית והמחאה כנגדה, לעבר אירועי השבעה באוקטובר. באותו מועד מצאה עצמה ישראל תחת מתקפת החמס הרצחנית, כשהיא תחת טראומה מטלטלת, שערערה מאד את תחושת הביטחון, הסולידריות החברתית, האמונה ביכולתה כחברה להתאושש ממצבה, משבר אמון בהנהגתה, ובעצם פגיעה בכל יסודות החוסן הפרטי, הקהילתי, החברתי והלאומי. כל רכיבי חוסנה של החברה הישראלית נפגעו פגיעה אנושה (אלרן ואחרים, 2023).

אל מול תיאור זה, ניצבת העובדה לפיה מצאה עצמה ישראל בתוך כמה חודשים, עדיין בעיצומה של המלחמה, כאשר היא משקמת ובונה מחדש את חוסנה, יכולותיה ואחדותה ולכידותה. בכוונת מאמר זה להבין את ההתעוררות הישראלית, ממצב של כמעט חידלון ומשבר עמוקים, לסולידריות חברתית, לכידות ועמידה איתנה צבאית ואזרחית באתגרים קשים המאמר פותח בהצגת נושא החוסן על הגדרותיו השונות, ובוחר דרכי התמודדות תאורטיות מול משברים הפוגעים בחוסן פרטי, קהילה ואומה. לאחר הצגת נושאים אילו, תוצג תמונת המצב בו נמצאה ואליו נכנסה ישראל, והמקום אליו היגיעה בשיקום חוסנה, לכידותה ויציבותה כאומה. ננתח את הסיבות המרכזיות להתאוששות זו, ולהתמודדות עם ההפרעות המשבריות הקשות אותן חוותה ישראל. כל זאת נעשה על רקע תיאור מהלכה של מלחמת "חרכות ברזל" שפרצה עקב אירועי השבעה באוקטובר הן בדרום ישראל והן במתקפת החיזבאללה מלבנון על צפון ישראל.

המאמר בוחן את מאפייני החוסן הישראלי ומשמעויותיו על בסיס ההגדרות השונות, שיוצגו בו, לנושא שיפור, קידום ומינוף מצבים משבריים. כל זאת תוך הצגת המלצות, משמעויות ותובנות שנובעות מהתהליך, כדי ליצור את הכלים המתאימים להתאוששות ישראל, ולהבין מה יהיו המנגנונים שיחלצו את ישראל מהמצב אליו נקלעה.

לפתיחת מאמר זה בחרתי להסתייע בדברים שמתארים את מצבה של ישראל כפי שנראו בפתיחת השנה הסוערת בחייה כאומה, ובתוכם לנסות ולחזות גם את פני העתיד: "כשאני טובעת, אין לי צורך שתתארו לי את המים, צבעם, עומקם וצלילותם, יש לי רק בקשה אחת: אל תפסיקו להגיד לי שרואים באופק יבשה" (ורסנו וחמיאל, 2017: 84).

חוסן, פרט, קהילה וחוסן לאומי - הגדרות

בבואנו להגדיר חוסן, עמידות, יציבות של פרטים או קהילות בולטת האבחנה בין הגישה הפסיכו-קוגניטיבית לגישה המליטריסטית-אמפירית. הראשונה מתעסקת בפרטים ובנפשם, והשנייה מעשית יותר לרמת הקהילה, המדינה או בשם הקוד הגנרי "חוסן לאומי". בסכומו של דבר שתי הגישות מאוחדות בהבנה, שמשאב החוסן הפרטי או הלאומי הוא נכס מרכזי בניהול וארגון הן חיים אישיים תוך כדי ולאחר משבר, וכן חיים של קהילות, חברה או לאום לאחר טראומה סוחפת, כפי שחוותה החברה הישראלית בשנת 2023 (Lewis, 2013).

חוסן של פרט מוגדר ביכולת לנהל את עצמו, בתוכו, כשהעולם בחוץ אינו תואם את הציפיות של אותו פרט (Cummins, 2014). חוסן זה עומד במבחן, כשהפרט נכנס למצב דחק או למשבר אקוטי, שמתבטא בכמה אופנים: ראשית - קיום איום פיזי או נפשי על אותו פרט; שנית - אירוע שגובר על יכולת הפרט להתמודד עימו פורץ לחייו של אותו פרט; שלישית - מתרחשים אירועים המערערים תפיסות והנחות עולם של אותו פרט; רביעית - מתרחש אירוע פתאומי שאין זמן להיערך אליו; חמישית - המצב המשברי מתמשך ולא מסתיים; שישית - האירוע המשברי גורם לשינויים פיזיולוגיים, פסיכולוגיים, קוגניטיביים והתנהגותיים (Cummins, 2014).

מה קורה לפרט במצב של לחץ אקוטי? מספר השלכות אפשריות: קודם כל, שבירת עקרון הרציפות התפקודית, כלומר - מה שתכנן האדם או סדר הפעולות שעליו לבצע משתבש. כמו כן, הגוף והמוח נכנסים למצב הישרדות אך ללא יכולת פעולה. אירוע נוסף ברמת הפרט, במצב של לחץ, הוא הרגשתו של הפרט, גם כאשר הוא בתוך הקבוצה, כי הוא בודד ומנותק מן הסביבה. מעבר לכל ההשלכות המתוארות כאן, הגשר בין הפרט למציאות נשבר, ומותיר את

הפרט בתחושת חוסר אונים, לפעמים - אפילו אשמה, כאשר אירע לו. ולבסוף, הגוף מתבלבל בין הציווי להילחם באיום לבין הציווי לברוח מהאיום - מצב קיפאון (Hooper, 2010). התמודדות הפרט תלויה במספר גורמים המשפיעים על יכולת ועוצמת ההתמודדות. הגורם הראשון הוא התקווה והאופטימיות; הגורם השני הוא היסטוריית המשברים שחוו הפרט או הקהילה; הגורם השלישי הוא הפעולות הננקטות ליציאה ממצב הקיפאון; הגורם הרביעי הוא המסוגלות של הפרט להתאושש ולהשתקם; הגורם החמישי הוא עמדות הפרט אל מול האיום; והגורם השישי הוא דרכי התקשורת בהן משתמשים הפרט או הקהילה לשיקום האובייקט שנמצא במשבר חוסן (Clements and Kinman, 2023).

כסיכום חלקי של הגדרות רבות שקיימות בספרות המקצועית למושג חוסן נפשי בצורה הבסיסית ביותר, במאמר זה נבחרה הגדרה אחת מקיפה ומתכללת, שמהווה בסיס להגדרות החוסן הלאומי. הגדרה זו היא התובנה שחוסן הוא יכולתו של אדם, או קבוצה, או אומה להתמודד עם משברי החיים על ידי משאבים פנימיים כאומץ לב, עקשנות, יכולת הסתגלות והתמדה, ומשאבים חיצוניים כמערכות תמיכה ותחביבים שונים. החוסן קשור ליכולתנו לייצר נרטיבים שיתנו משמעות למשבר הקשה בו הגורם הפגוע נמצא. חוסן איננו תכונה מולדת, אלא יכולת המתפתחת עם השנים, שיש לחזקה, לקדמה, לטייבה, ולשפרה כל הזמן.

חוסן לאומי

אם נבחן את ההגדרות לחוסן קהילתי, חוסן חברתי או חוסן לאומי נמצא שהן עוסקות במשתנים שפרטנו בתחום חוסן הפרט ושהן מרחיבות יותר בתחום השפעת משאבים חיצוניים ככלכלה, צבא, היסטוריה, ומורל לאומי (Lewin, 2012). הגדרה נוספת, מרחיבה יותר, רואה בחוסן הלאומי ובחוסן הקבוצתי כלי המכיל את המשאבים הנפשיים, החברתיים והמערכתיים המסייעים לגורם הנפגע מהטראומה להתמודד עם מצבי הלחץ, לחוש את היכולות לעבור את ההתנסות, ולהתחסן אחרי ההתנסות לקראת העתיד לבוא. צירוף של כל משאבי ההתמודדות נותנים את הכלים למצות את יכולת התפקוד, תוך הפחתת הלחץ על ידי זיהוי ערוצי התמודדות מתאימים. ככל שהכלים שיופעלו לטובת ההתמודדות יהיו רבים יותר ובמנעד רחב יותר וגמיש יותר, כך תהיה ההתמודדות קלה יותר (כץ, 2020). אם נרחיב את הפריזמה לרמה הלאומית, ונבחן הגדרות מתאימות למושג חוסן לאומי, הרי נמצא חיבור הנע על רצף ברור, מהגדרת חוסן פרט ועד חוסן קהילתי וכלה בחוסן לאומי. נתחיל את הצגת החוסן הפרטי כמפגש בין הכוחות ומשאבי הפרט שיכול לעזור לפרט להתמודד עם תביעות, משברים ולחצים בנקודת זמן שיכולה להיות ממושכת. מפגש זה שמנגישים לו באמצעות סוכני משנה בקהילה, תוך הקניית מיומנויות להתמודדות, יוצר

את החוסן הקהילתי. כשחברה רוכשת את היכולת לממש את חוסן הפרט וחוסן הקהילה לצאת ממשברים, להסתגלות למציאות חדשה תוך שמירה על יעדים לאומיים וחזון לאומי, שנקבעו לפני המשבר, הרי זו חברה שמחזיקה בחוסן לאומי איתן ויציב ועמיד (Lewin, 2012).

חוסן מובנה וחוסן נרכש

החוסן הלאומי הפך למרכיב דומיננטי במוכנותה של מדינה מול האיומים עליה, ובעיקר על עורפה האזרחי. ההבנה הבסיסית היא כי במקרים של משבר חמור הנובע מהתממשותם של איומים כגון אסונות טבע, יציאתם משליטה של חומרים מסוכנים או אירועים מלחמתיים, העורף האזרחי יצטרך לעמוד כחומה בצורה אל מול האיומים. הבנה זו מהווה תפיסה מרכזית בהגדרת החוסן הלאומי. ברור שמדינה שבה לא תהיה סולידריות וקונצנזוס אל מול איום, לא תוכל לתמוך במנהיגיה, באם ירצו לצאת לקדם את פני האיום, וכן לא תוכל לעמוד בפרץ בעת התרחשותו של אסון ושל משבר.

עם הפיכתו של עורף אזרחי למטרת תקיפה מרכזית במלחמה המודרנית, נוצרו מספר היבטים מרכזיים במונח עורף אזרחי או חברה במלחמה או בזמן משבר. ראשית, ההיבט הגאוגרפי העוסק במיקום מרכיבי העורף בחזית או הרחק ממנה. שנית, ההיבט הפונקציונלי העוסק בסוגייה מי מרכיב את העורף האזרחי, ומה תרומתו למאמץ בשעת משבר. שלישי, ההיבט הצבאי/בטחוני העוסק בהיבטי ההגנה האזרחית על עורף מאויים או מותקף. רביעית, ההיבט המוסרי העוסק בהגדרת עורף אזרחי או אזרחים מאויימים, וכיצד למנוע מהם לשהות בזמן משבר או מצבים קיצוניים באזורים מאויימים. ההיבט החמישי הוא היבט החברתי והפסיכולוגי המתייחס לאוכלוסייה בהקשר לרצונה לצאת למלחמה, ובהתאם לכך - חסינותה ועמידותה בפני איומים ומשברים הכרוכים במלחמה (Lewin, 2012).

ההגדרות בהיבט האחרון, המצוי במרחב הפסיכולוגיה החברתית והפוליטית, הן אלו הבוחנות את יציבותה וחסינותה של חברה או אומה תוך שימוש בשורה של קריטריונים: מורל לאומי, יכולת עמידות, חוסן חברתי, יכולת התאוששות, ורצון להילחם. בהיבטים אלו האיומים על העורף האזרחי אינם רק לגבי מימדי הרס, הרג ונזק ישיר אלא מכוונים ישירות ליכולת העמידות והחסינות של האומה האזרחית, כלומר - היכולת לשאת סבל ולהתמודד במצבים מאיימים (Pape, 1996).

סוגיית עמידותה וחסינותה של החברה הינו מרכזי. חברה לא תוכל לעמוד ולשרוד במידה שלא תתעמת עם איומים ומשברים המתרחשים כנגד ובתוך אוכלוסייתה. כפי שהגדיר זאת ההיסטוריון הצבאי מייקל הווארד, חברה ללא יכולת עמידה וללא לכידות חברתית וללא

מורל לאומי, קונצנזוס וסולידריות לא תעמוד וחוסנה ישבר (ענבר, 1980). העמידות החברתית מתבססת על המורל הלאומי ועל החוסן הלאומי, כפי שמגדיר זאת הנס מורגנטאו:

מורל וחוסן לאומיים הם האיכות הכוללנית אשר אשר מכריעה כוחות במאבק שיויוני. כשיש ברשות אומה חוסן לאומי מוחשי, ממשלתה של אומה זו יכולה לסעוד את מדיניות החוץ שלה, כמלחמה למשל (מורגנטאו, 1968: 170).

כבר לפני עשרות שנים הוסיף פרד איקלה במחקרו על תפישת חשיבות החוסן הלאומי והמורל הלאומי את התובנה לפיה אם החוסן יתערער, אזי עלול הייצור לרדת, תפקוד המערכות עלול להיות לא יעיל, ויכולה להיווצר התנגדות פסיבית ואקטיבית למשטר (Ikle, 1958). כלומר, עמידות חברה מורכבת ממידת חסינות לאומית של חברה זו, מרמת המורל בחברה ובנוסף לכך מיכולת החברה העומדת בפני משבר להתאושש ולשרוד אחרי הפעלת האיום עליה. יכולת התאוששות כזו היא פועל יוצא של איזון נכון בהקצאת משאבים לאומיים ושל ההכנות שעשתה החברה המותקפת לקראת מימוש האיומים עליה. סטיבן רוזן, לדוגמא, טען, שהתלכדותה של חברה סביב קונצנזוס, כשיש לה נחישות, כשיש לה יכולת עמידות על בסיס החוסן הלאומי שלה, הם המרכיבים המסייעים לקבלת החלטות מושכלת של מנהיגיה. לדבריו, חברה לא תוכל לעמוד באיומים עליה אם היבטים פסיכולוגיים שיכללו את חוסנה הנרכש (מרכיבים שנרכשים או מיוצרים לחזק את חוסנה הלאומי) על בסיס חוסנה המובנה (משאבים הקיימים באומה המאוימת מרגע הקמתה) לא ימצאו ברשותה של אותה חברה המאוימת (Rosen, 1995).

אם נסכם מהו חוסן על בסיס כל הנאמר עד כאן, ניתן לומר כי חוסן מוגדר כיכולת של מערכת להילחם ולנצח משבר אסוני מפתיע, תוך שמירה על רציפות תפקודית ותוך התאוששות מהמשבר וצמיחה לשינוי, תוך התכווננות ליעדים חדשים של המערכת. כל הפרמטרים (כפי שנראה בהמשך המקרה הישראלי) של גודל ההפתעה מקרות האירוע אל מול רמת החוסן לפני התרחשות האסון, עוצמת הסולידריות והלכידות החברתית והלאומית, הציפייה והתקווה לעתיד טוב יותר – כל אלו חשובים מאוד להבנה ולהערכה תוך כמה זמן תתאושש המערכת המופתעת מהלם המשבר.

לחוסן חשיבות עליונה בהשפעתו על פרט,קהילה, חברה ולאום בכל הרמות ולכן תפישת החוסן כמרכזי והבנת חשיבות המושג קריטית להבנה של כל מה שהתרחש במדינת ישראל במהלך שנת 2023. מלחמת "חרבות ברזל" וכל מה שקדם לה, תוך כדי ניהולה וכן כל מה שיתרחש בהמשך – כל אלו הם לא פחות מפרשת דרכים הסטורית לישראל וגם לשכנותיה, למעצמות, אולי לעולם כולו. מאמר זה בוחן את הדברים ומנתח אותם בהמשך.

ישראל - מחוסר חוסן להתאוששות - מלחמת "חרבות ברזל"

בראשית 2023 נראתה ישראל כמדינה המצויה בדרכה להצלחה מסחררת במגוון של תחומים. אחרי סבבי בחירות וחוסר יציבות פוליטית הוקמה ממשלה עם רוב קואליציוני מוצק (64 מושבים בכנסת), מצבה הכלכלי של המדינה היה בשיאו, מצבה הטכנולוגי והתעשייתי רשם הישגים, ונראה היה שהדרך המדינית, החברתית, הכלכלית, הביטחונית, ובנוסף גם דרכה הבינלאומית של המדינה סלולה. אלא שבאותה שנה החלה, ובמהלך החודשים אף החמירה, מלחמה מבית בין פלגים וקבוצות בחברה. על רקע המתרחש בין שלושת המוסדות המסמלים את שיטת הממשל הישראלית, התרבו החיכוכים בין מי שסברו שהאקטיביזם השיפוטי מבית מדרשו של אהרון ברק הוא התגלמות הדמוקרטיה, ובין מי שטענו שדווקא רפורמה משפטית נדרשת כדי לאזן את הכוחות השונים ולאפשר לשלטון הנבחר משילות. המאבק התדרדר, פשוטו כמשמעו, לרחובות, ואף כי לא נרשמו קורבנות בנפש - היה זה מאבק שיצר תוהו ובוהו בכל תחומי החיים. היחסים המתוחים בין קבוצות שונות בחברה הקצינו, הוויכוחים גלשו אל מקומות עבודה, ולא פעם אף קרעו משפחות בישראל. השסע והקיטוב, שקודם לכן היו בעיקר חומר רקע לכתובה אקדמית, הפכו בישראל של שנת 2023 למנת חלקו של כל אזרח. אחת מנקודות ההסלמה של המשבר החברתי הייתה תופעת הסרבנות לשירות בצבא המילואים, כאשר טייסים, קצינים ולוחמים ביחידות עלית במודיעין ובמחשבים, נטשו הלכה למעשה את שורות הצבא. חולשתה של מדינת ישראל אל מול האיומים עליה, בעיקר אל מול איומי ארגוני הטרור, כחמאס וחיזבאללה ואל מול אויבתה הבולטת, איראן, ניכרה לעין ו"הזמינה" ניצול מצב זה של העדר חוסן מוחלט, כפי שאכן אירע בפועל.

בשבעה באוקטובר 2023 החלה מתקפת הרצח של ארגון החמאס בדרום הארץ, בישובי עוטף עזה. מתקפה זו הביאה תוך יום אחד 1,200 נרצחים, שנאנסו, עברו התעללות, שריפה ומיני מיתות משונות, תוך הריסת כלל יישובי העוטף, ובנוסף למאות זקנים, נשים, ילדים ותינוקות, לצד צעירים וצעירות, חיילים וחיילות, שנחטפו לעזה. לשם השוואה, במלחמת העצמאות נהרגו 6,000 ישראלים בין 1948 ועד אמצע 1949, אך כל זה התרחש במהלך שנה ומחצה; במלחמת יום כיפור ב-1973, נהרגו 2400 ישראלים במהלך חודש לחימה, בה בשעה שטבח השבעה באוקטובר התחולל למעשה ביום אחד. ישראל עברה באופן מידי, בו ביום שבו הותקפה, ממצב שבו היא נתפסת כמעצמה קטנה בתחומי חיים רבים למצב שבו היא למעשה מדינה בסכנת קריסה מוחלטת של חוסנה והתפרקות מוחלטת של מוסדותיה. הטבח לווה בכישלון מודיעיני וצבאי, אובדן יכולת ניהול וארגון על ידי הממשלה ומוסדותיה, והתקפות שנמשכו לאורך חודשים רבים, גם מדרום לבנון על ידי ארגון הטרור חיזבאללה.

מצב זה הוביל לפינוי תושבי דרום ישראל ותושבי קו העימות בצפון המדינה מבתיהם - סך של כרבע מיליון אזרחים!

אין ספק שישראל עברה ממצב מצוין למצב טראומטי קיצוני, שהוביל לשני מהלכים חשובים, לתחילת קימום וקידום בניית חוסן לאומי מחדש: הקמת קואליציית חירום רחבה עם מפלגות אופוזיציוניות (בהנהגת בני גנץ וגדעון סער), וגיוס מלא של צה"ל לשתי החזיתות, תוך הכרזת מלחמה טוטאלית על חמאס ורצועת עזה.

כשאנו בוחנים את המהלכים ואת התיאור הפלסטי המוצג כאן, ברור שהשתנו דברים בולטים בישראל שכנו את הטראומה ואת השבר הגדול ממנו הולכת וצומחת כיום ישראל שמנסה לכנות חוסן, עמידות וחסינות אחרים. כמה וכמה גורמים העצימו את הטראומה ויש לחקור אותם בעתיד כדי לראות כיצד ניתן להימנע מהם. חלק מן הגורמים הם צבאיים, אך חלקם - כפי שיפורט להלן - הם אזרחיים לחלוטין וקשורים לבנייה מחדש הנדרשת של העורף. הגורם הראשון היה, כמובן, ההלם והשבר שנגזר מן ההכנה לפיה צה"ל אינו אותו צבא שהישראלים בנו עליו את ביטחונם. גורם נוסף הוא השבר הנוגע לביטחון האישי, ולאור האירועים בדרום ובצפון - אבדן התפיסה לפיה "ביתי הוא מבצרי". גורם שלישי אותו יש למנות הוא חוסר ודאות מתמשך לגבי גורל נעדרים, פצועים קשה, חטופים ומנותקי קשר. הגורם הרביעי, שלא מרבים לדבר עליו, הוא טראומטיזציה מינית לאור מעשי האונס והפגיעה הקשים שנשים במהלך הטבח שבצעו אנשי החמאס. הגורם החמישי הוא חוסר תפקודן של המערכות השלטוניות כראשות החירום הלאומית (רצ"ל), או המשק לשעת חירום (מל"ח). אלו לא השכילו להוציא כראוי אל הפועל תוכניות פינוי כלל ארציות תחת משבר חירום. יש לציין כאן כי תכניות כאלו עובדו מראש והיו בנמצא. תוכנית "מלון אורחים", לדוגמא, היא תוכנית פינוי לאומית שאמורה להיות מיושמת בעקבות מלחמה או רעידות אדמה לאורכה או לרוחבה של ישראל; התוכנית נכתבה ב־2017 על ידי פיקוד העורף ורשות החירום הלאומית, ונחקרה זה מכבר על היתרונות והחסרונות שבה (בלאיש, 2020). הגורם הששי אותו נמנה כאן הוא חשיפת יתר לשידורי תקשורת, ובעיקר האופן שבו מודגשים באולפנים אירועים אסוניים והשלכותיהם הקשות. הגורם השביעי הוא אבדן האמון בהנהגה הלאומית, המתבטא בריבוי ההפגנות ובתשובות המתקבלות חדשות לבקרים בסקרים מקיפים הבודקים זאת. הגורם השמיני הוא הלם וזעזוע מממד האכזריות שעולה מתוך תיאור האירועים, התמשכותם לאורך זמן - וכל זאת בעוצמות גבוהות ביותר, כעין הסלמה מתמשכת. הגורם התשיעי שאיננו מרפה לאורך כל התקופה הוא האבדן והשכול, בעיקר לנוכח המספרים הגדולים המצויים בתהליך גידול והצטברות. וכמובן, הגורם העשירי, שאיננו מאפשר אפילו את ראשיתה של התאוששות, וודאי לא לעשרות אלפי משפחות בישראל, הוא התנתקותם של רבע מיליון ישראלים, בצפון ודרום, מבתיהם, ללא תאריך חזרה, עקב מהלכי המלחמה.

למרות כל הגורמים הללו, שהופכים הן את העמידות בפני המלחמה ותוצאותיה והן את תהליכי ההתאוששות לבלתי אפשריים, מסתבר שישראל דווקא התאוששה במהירות מפליאה ממצבה. שני מודלים חברתיים בולטים יכולים להסביר את ההתרוממות הישראלית מהמצב אליו התדרדרה: המודל של גאורג זימל והמודל של לואיס קוזר. גאורג זימל הניח שאיום מבחוץ מאחד ומלכד פלגים שונים בחברה המאוימת גם אם הם מקוטבים זה לזה, כפי שמוכר לנו המצב במקרה הישראלי. לפי זימל, האפקטיביות של הגורם החיצוני תבטא גם אם בין הקבוצות החברתיות השונות מתקיים משבר אמון, וגם אם הפערים והשערים ביניהם נראים בלתי ניתנים לאיחוי (Simmel, 1972). לואיס קוזר, בתיאוריות שפיתח על סכסוכים חברתיים, והפכו לקלאסיקה במחקרים סוציולוגיים, מציג, בדומה לזימל, את מצב הקונפליקט עם קבוצות חוץ ככזה שיגביר את התודעה הקבוצתית לצורך להתאחד. על פי קוזר. העוינות מבחוץ כלפי הקבוצה החברתית אף מביאה לסולידריות פנימית - היא מסמנת גבולות בין הקבוצות היריבות מבית, מונעת קיפאון מחשבתי ומעשי, מציפה נושאים ובעיות על פני השטח, ומביאה את הצורך בלכידות חברתית כדי להיאבק נגד הגורם המאיים מבחוץ (Coser, 1957). ואכן, המודלים המועילים בספרות המקצועית מנבאים, במידה מרובה, את המקרה הישראלי, שבו חוותה החברה פילוג חברתי עמוק אשר כתוצאה ממנו ספגו פגיעה אנושה חוסנה של המדינה וכושר הסיבולת שלה. על אף כל זאת, נכנסה החברה הישראלית כולה למצב של לכידות חברתית. אמנם לכידות זו עדיין איננה יציבה לחלוטין, אך היא בהחלט מצביעה על כך שישראל תוכל לחדש את חוסנה הלאומי.

בחינה מעמיקה של רובדי הלכידות החברתית מראים שיש לישראל יתרונות מבניים שיהפכו אותה כנראה לחסינה יותר. ראשית, הקיטוב הפוליטי לא הביא עדיין למלחמת אחים, לרצח פנימי פוליטי ולאלימות. שנית, הפיצול הפוליטי הוא נסבל ברמות מסוימות ואינו מוביל לנתק מוחלט. שלישית, התודעה וההכרה בצורך לאחדות לאומית אל מול איום מבחוץ חזקה מתמיד. רביעית, עדיין לא הושגו כל המטרות וכל היעדים של מלחמת "חרבות ברזל" כהחזרת החטופים, לדוגמא, ולכן נמשכת הלכידות כדי להשיג את היעדים. חמישית, החברה האזרחית בישראל איתנה ביותר; היא מגלה סולידריות בולטת ורצון לשאת בנטל, ולנהל סוג של אמנה חברתית שיתופית. שישית, ישראל זוכה רוב הזמן לתמיכה בינלאומית חזקה, בעיקר מצד ארה"ב, בריטניה, גרמניה, ואחרות. שביעית, יש לציין את קיומה של תמיכה איתנה, בכל מחיר, של יהדות התפוצות בישראל. שמינית, לבסוף, אחרי הטבח הנורא של השבעה באוקטובר 2023, הבינה החברה הישראלית שאיננה יכולה לנהל את המלחמה תחת דגל השנאה והנקמה, שמותר לבכות ולקיים את כל מנהגי האבל, ותוך כדי כך - לשמור, על ערכי המוסר בהם אנו, כחברה, מאמינים, והמהווים את אחד ממקורות עוצמתנו.

נראה כי קריסתה של ישראל בימים הראשונים למערכה, ולאחר מכן התהליך שבו החברה הישראלית אספה מחדש את כוחותיה - אלו הם בבחינת דרמה היסטורית של ממש. יש כאן, בתהליך ההתאוששות המופלא הזה, עדות לחשיבותם הרבה של משאבים חיצוניים ופנימיים בתהליך בניית חוסן של אומה כישאל. סבורני שאומה ששורשיה נטועים בזיכרון השואה ובקדמוניותו של עם ישראל חייבת להתעורר, ולהתנער מן השנה ההרסנית שנחתה עליה בשבעה באוקטובר 2023, ויפה שנה אחת קודם. המושג "והיית לעם קשה עורף" מעולם לא היה עם משמעויות בולטות, ברורות וחזקות יותר מאשר בשעה קשה זו. ראוי בהחלט לציין את העלייה מן השפל, את התעוררותה של ישראל כ"עוף החול" האגדי, ואת יציאתה מהמצב הקשה שבו פתחה את מלחמת "חרכות ברזל" בשנת 2023.

סיכום ומסקנות

מאמר זה נכתב לאחר כמה חודשי לחימה. קדמה לחודשים אלו תקופה סוערת של מאבקים פוליטיים, משפטיים וחברתיים; מאבקים אלו שיסעו את החברה הישראלית, והובילו אותה, כאשר היא לכאורה חלשה ונרפית, אל מול מתקפת החמאס. עם זאת, נראה כי מדינת ישראל שקמה את חוסנה הלאומי, תוך כדי העובדה שהיא עדיין עסוקה בבניית ושיקום חוסנם הפרטי של רבים מאד מאזרחיה בעוטף עזה ויישובי הצפון. טיפול מיוחד נדרש, כמובן, לאורך זמן, למשפחות נרצחי ההתקפה, לפצועי המלחמה ומשפחותיהם, ולמשפחות השכול הרבות. הגורמים המערערים את החוסן הלאומי עדיין קיימים בשטח - אבדן אמון בהנהגה, הרגשת בטחון אישי לקויה, וחזרתם לפני השטח - ולרחובות - של כמה מן השסעים שקדמו למלחמה. בצדק, עדיין ניתן להגדיר את מדינת ישראל כישות פוליטית המצויה במצב של טראומה. החברה הישראלית עדיין תלויה מאד בהישגי המבצע הצבאי שעדיין לא הסתיים, בהחזרת החטופים ובהחזרת עקורי הצפון והדרום לבתיהם. חשוב לציין כי רק השגת מטרות אלו יש בה כדי להחזיר את תחושת החוסן הלאומי, החברתי, הקהילתי וגם זה האישי של האוכלוסייה הישראלית למימדים הקודמים, אלו של הששה באוקטובר 2023 וכמובן גם לפניו. כל זה מותנה בכך שיהיה אופק ברור עם עתיד מסומן ומובן ובר מימוש לחברה הישראלית, כדבריו של ויקטור פרנקל: "סגולה מיוחדת לאדם שאין הוא יכול להתקיים אלא אם כן צופה הוא אל העתיד. זה מקור ישעו ברגעים הקשים של קיומו" (פרנקל, 2022: 87).

שישה נושאים בולטים הביאו למצב שבו ישראל התאוששה, וממצב של כמעט התפרקות חזרה לתפקוד: הראשון שבהם היה ההתלכדות אל מול איום מבחון. השני - קיומה של

סולידריות חברתית שהביאה לחידוד והתאחדות של כוחות חברתיים פוליטיים שהיו עוינים זה לזה. השלישי - האמון בגופים מסוימים בתוך מוסדות המדינה: צבא, בעיקר - צבא המילואים, משטרה, וכן האמון בארגונים חברתיים כמתנדבי זק"א ומד"א. הנושא הרביעי הוא ההבנה שיש עתיד ויש תקווה, ויש מקום לאופטימיות לאור הצלחות הצבא, ולנוכח התארגנותה המוצלחת של החברה האזרחית לפתרון בעיות בכל תחום שהוא. חמישית, נושא מימוש הרציפות התפקודית שהתבטאה לדוגמא במהלכים הרציפים הצבאיים. הנושא הששי, הנוגע לשינויים המבניים, הארגוניים, והתפיסתיים, וראיית חלק מהם במונחים של "אבד עליהם הכלח" - חיוני ביותר לקידום המדינה והוצאתה מן התהום אליו נפלה בשבעה באוקטובר 2023. במסגרת הנושא הששי הנ"ל יש צורך לטפל בסוגיות כגון גיוס החרדים לצבא, פתיחת שורות הצבא לנשים לחמות, שיפור מעמדה של העדה הדרוזית שהוכיחה את נאמנותה פעם נוספת גם במערכה הנוכחית, ועוד דיונים העומדים על הפרק בפרהסייה הישראלית. שינויים אלו יביאו, מביאים ומקדמים את ישראל לצאת מן התהום אליה נפלה בשבעה באוקטובר 2023. יום זה אמנם ייזכר בציבוריות הישראלית לדיראון עולם, אבל יוכל - אם נשכיל לכנות את עצמנו על סמך הנאמר כאן - ליום שינוי דרמטי עבור החברה הישראלית כולה.

ביישומן של פעולות מיידיות שעל ישראל לבצע כדי להחזיר לעצמה את מימדי החוסן הלאומי הנדרש לה להמשך קיומה והצלחתה, חייבים להביא בחשבון את התפיסה לפיה "מה שהיה לא יהיה", כלומר - חייב להתקיים שינוי בשורה של נושאים פוליטיים, כלכליים, חברתיים וארגוניים. רק שינוי שכזה יוכל ליצור עתיד חדש לחברה הישראלית, ולחסן אותה מפני חזרה למצב שבו היא חסרת חוסן, מצויה על סף התמוטטות, פגיעה ושכירה - כפי שהייתה בשבעה באוקטובר 2023. תהליך החזרה חייב להביא להתנעה מחדש של כל המערכת הישראלית תוך מחיקת הישן, וכניסה לאופק חדש. כפי שהגדיר זאת סטפן ג'וזף: "אלו המנסים להרכיב חיהם בחזרה בדיוק בצורה שהייתה לפני המשבר, נשארים סדוקים ושכירים. יש מי שמקבל השבר ובונה עצמו מחדש, והוא הופך בכך לחסין יותר" (כץ, 2020: 27). אם תעסוק ישראל בבניה מחדש של מערכי ההסברה שלה, לדוגמא, תייצב מחדש מנגנוני הסדרה בעזה ובדרום לבנון, לשמירת ביטחון אנשיה, תבנה מחדש מערכות ומנגנונים יעילים של שירות ממשלתי אמין לאזרחיה, ובנוסף - תחזיר את חטופיה והרוגיה מעזה, תוך נתינת מענה מיטבי לתושבי הדרום והצפון העקורים; אם מעל לכל תפגין ישראל סולידריות, אחדות והתנהגות פוליטית אחת, הרי בכך היא תחדש ותקדם את יכולת החוסן שלה לרמה הנדרשות במדינה חסונה ובטוחה.

מקורות

- אלרן, מ. (2006). חוסן לאומי בישראל: השפעת האינתיפאדה השנייה על החברה הישראלית. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים.
- אלרן, מ., מ. דיטש, ע. שפירא, ור. מלר (2023). מאפייני החוסן הלאומי על ישראל במלחמה – פרסום מיוחד, 19 בדצמבר 2023. תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- בלאיש, ש. (2020). מודל לתכנון פינוי אוכלוסייה בזמן מלחמה: פירמידת הצרכים בעת פינוי תחת אש. חוסן לאומי, פוליטיקה וחברה, 2 (2): 173-194.
- ורסנו-אייסמן ט. ור. חמיאל (2017). המלך אמר: אפשר לעבור לנוח. תל אביב: אופיר ביכורים.
- כץ, י. (2020). חושבים טוב: להעז לחיות את החיים המתאימים לך. ירושלים: כתר.
- מורנגטאו, ה. (1968). פוליטיקה בין האומות: מאבק לשלטון ולשלום – כרך א'. תל אביב: יחיד.
- ענבר, א. (1980). מושגי יסוד ביחסים בינלאומיים. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- פדן, כ. ור. גל (2020). הצעה למסגרת רב ממדית להגדרת המושג "חוסן". חוסן לאומי, פוליטיקה וחברה, 2 (1): 41-78.
- פרנקל, ו. (2022). האדם מחפש משמעות. שוהם: כנרת, זמורה, ביתן.

- Clements, A. J. and G. Kinman (2023). Individual, team, and organizational resilience. In R. S. J. Fotinos-Ventouratos, C. L. Cooper, and A. S. G. Antoniou – eds. *Resilience in Modern Day Organizations*. New York, NY: Routledge, 26-47.
- Coser, L. (1957). Social conflict and the theory of social change. *The British Journal of Sociology*, 8 (3): 197-207.
- Cummins, R. A. and M. Wooden (2014). Personal resilience in times of crisis: The implications of SWB homeostasis and set points. *Journal of Happiness Studies*, 15 (1): 223-235.

- Hooper, L. (2020). Individual and family resilience: Definitions, research, and frameworks relevant for all counselors. *The Alabama Counseling Association Journal*, 35 (1): 19-26.
- Ikle, F. C. (1958). *The Social Impact of Bomb Destruction*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Lewin, E. (2012). *National Resilience during War*. Lanham, MD: Lexington.
- Lewis, J. (2013). Some realities of resilience: A case study of Wittenberg. *Disaster Prevention and Management*, 22 (1): 48-62.
- Pape, R. A. (1996). *Bombing to Win: Air Power and Coercion in War*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Rosen, S. P. (1995). Military effectiveness: Why society matters. *International Security*, 19 (4): 5-31.
- Simmel, G. (1972). *On Individuality and Social Forms*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

על המחבר

ד"ר **אבי ביצור** הוא ראש המגמה לביטחון והגנת העורף במכללה האקדמית בית ברל. ביצור מרצה ומנהל תוכניות אקדמיות באוניברסיטאות בארץ בנושא זקנה, ביטחון, וסוגיות בחוסנו של העורף האזרחי. בעבר שימש כמנכ"ל המשרד לענייני גימלאים בממשלה. בשירותו הצבאי היה סמח"ט צנחנים, מח"ט שריון, מפקד קורס קציני הנדסה מתקדם, מפקד ביה"ס לאב"כ, וראש ענף ביצורים. ביצור חבר פעיל בוועד המנהל של אגודת חוקרי צבא-חברה בישראל.